

شناسایی ضرابخانه جعفرآباد در دوره صفوی

مهرداد فردیار*

دانش آموخته کارشناسی ارشد مهندسی صنایع، دانشگاه تربیت مدرس

محمدجواد جدی

پژوهشگر مهندسی و خوشنویسی

(از ص ۷۳ تا ۸۴)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۰۷/۱۲؛ تاریخ پذیرش قطعی: ۹۴/۱۲/۲۲

چکیده

برای پژوهشگران حوزه تاریخ، دسترسی به اسناد جدید و یا چگونگی ارتباط اسناد و مدارک به یکدیگر، کلید حل بسیاری از نقاط تاریک تاریخی است. سکه‌ها، یکی از مدارک مهم و ارزشمند در شناسایی نکات و ابهامات تاریخی از جمله نام‌های جغرافیایی و سیر تحول نام آنها، نام پادشاهان و... هستند، چراکه بسیاری از تغییرات در منابع دیگر ثبت نشده و یا به دوران ما منتقل نشده‌اند، اما به کمک سکه‌ها و علم سکه‌شناسی می‌توان بسیاری از شهرهای از یاد رفته یا تغییر نام یافته، موضوعاتی نظیر دوره اهمیت آنها و بسیاری از موارد دیگر را شناسایی کرد. در این پژوهش ضمن بررسی نظرات مختلف سکه‌شناسان در شناسایی محل ضرابخانه جعفرآباد، اسناد و متون تاریخی و تصاویر تعدادی از سکه‌های ضرب شده، همزمان با شکل‌گیری فرضیه مجاورت شهر جعفرآباد با شهر قزوین، به تحلیل آنها پرداخته می‌شود.

واژه‌های کلیدی: سکه، ضرابخانه، جعفرآباد، قزوین، صفویه

* رایانامه نویسنده مسئول : fardyar@gmail.com

۱. مقدمه

جای‌نام‌ها یا نام‌های جغرافیایی بخش مهمی از میراث فرهنگی به‌شمار می‌روند (باستانی‌راد و مردوخ، ص ۲۱). شناخت نام‌ها به بررسی تاریخ اجتماعی و فرهنگی کمک می‌کند؛ زیرا یک نام، هم شاخص و معیار شناخت است و هم از واقعیت‌های تاریخی، اجتماعی و فرهنگی سخن می‌گوید (همان، ص ۲۲). در تعریف جای‌نام‌ها باید در دو سطح به پرسش‌هایی نظیر کجا و چه زمانی پاسخ داد (همان، ص ۲۴) که نام جغرافیایی جعفرآباد و ضرابخانه آن نیز از این قاعده مستثنی نیستند.

بنا بر اطلاعات کتاب فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور، در حال حاضر، بیش از صدوپنجاه نام جغرافیایی جعفرآباد، در نقاط مختلف کشور وجود دارد (پاپلی‌یزدی، صص ۱۶۱-۱۶۲) که به این لیست، تعداد دیگری از مکان‌های جغرافیایی با این نام در دوره‌های گوناگون تاریخی نیز اضافه می‌شود. بنابراین، در این پژوهش با بررسی و جمع‌بندی نظرات سکه‌شناسان و اشاره به نام این شهر/ ضرابخانه (جعفرآباد) در مستندات تاریخی و ادبی مرتبط، به دنبال پاسخ این معما هستیم.

۲. پیشینه موضوع

داده‌های اولیه جمع‌آوری شده مبتنی بر نظر سکه‌شناسان و محل‌های جغرافیایی مورد اشاره در منابع به شرح ذیل می‌باشد:

۱. جعفرآباد، به عنوان یکی از ضرابخانه‌های دوره صفویه معرفی شده است (عقیلی، ص ۱۵۱؛ سرفراز و آوزمانی، ص ۲۴۸). شادروان عقیلی بیان می‌کند که در نواحی مختلف ایران چندین جعفرآباد وجود داشته و دارد و این دارالضرب به احتمال زیاد منطبق با امامزاده جعفر ورامین است؛ زیرا تاریخ سکه‌هایی که در آنجا ضرب شده، ۹۷۹هـ.ق و ۹۸۳هـ.ق مربوط به زمانی است که شاه طهماسب اول به تعمیر بقاع متبرکه جلگه ری و از جمله همین امامزاده اشتغال داشته که در ۶ کیلومتری شهر ورامین و در مجاورت ایستگاه راه‌آهن پیشوا قرار گرفته است (عقیلی، ص ۱۵۱). منابع دیگری نیز محل آن را، با شک و تردید جعفرآباد ورامین معرفی می‌کنند (Codrington, pp-148؛ علاالدینی، ص ۵۸). همچنین، هوشنگ فرحبخش، ضرب سکه در این ضرابخانه را منحصر به دوران شاه طهماسب اول و محمدشاه خدابنده می‌داند (فرحبخش، ص ۲۳).

۲. وبسایت موزه بریتانیا در معرفی سکه‌های ایرانی طلا و نقره ضرب این ضرابخانه، محل جغرافیایی آن را نی‌ریز شیراز معرفی می‌کند (پایگاه اینترنتی موزه بریتانیا).
 ۳. برخی از منابع ادبی و تاریخی، آن را نام محلی در نزدیکی شیراز معرفی می‌کنند^۱ (ابوالعباس احمدبن ابی‌الخیر زرکوب شیرازی، ص ۲۸۷؛ خوب‌نظر، ص ۷۷).
 ۴. جعفرآباد در نزدیکی اصفهان، که مدرسه جعفرآباد در آن قرار دارد و به احتمال قوی این مدرسه در دوران شاه سلطان حسین صفوی ساخته شده است (احمدی و جوری، ص ۱۳۳).
 ۵. جعفرآباد در قم (خواجگی اصفهانی، ص ۱۴۵).
 ۶. جعفرآباد در نزدیکی مشهد (میرنیا، صص ۲۳۷-۲۳۸).
- با توجه به اینکه سکه‌ها در این پژوهش از اسناد اصلی محسوب می‌شوند، تا حد امکان تصاویر تعدادی از سکه‌های ضرب شده در این ضرابخانه در جدول ۱ ارائه می‌شود.

جدول ۱- تصاویر سکه‌هایی از جنس طلا، نقره و مس ضرب شهر جعفرآباد

	
<p>۲. سکه طلا (www.parscoins.com)</p>	<p>۱. سکه طلا به شماره (۱۲۹۰۳) ردیف موزه بانک سپه</p>
	
<p>۴. سکه نقره به شماره (۱۲۹۲۹) ردیف موزه بانک سپه</p>	<p>۳. سکه نقره http://rasmircoins.ucoz.ru/forum/۲-۱۵۵۱-۲۸</p>
	
<p>۶. سکه مسی (علالدینی، ۱۳۹۲، صص ۵۸)</p>	<p>۵. سکه نقره (پایگاه https://www.vcoins.com)</p>
	
<p>۷. سکه نقره (http://www.anwarcoincollection.com)</p>	

با توجه به تصویر سکه‌ها می‌توان چنین نتیجه گرفت:

۱. سکه‌هایی از جنس طلا (ردیف‌های ۱،۱ و ۲،۱ جدول-۱)، نقره (ردیف‌های ۳،۱ الی ۵،۱ جدول ۱) و مس (ردیف ۶،۱ جدول-۱) در این ضرابخانه ضرب شده است.
۲. تصویر ۷،۱، سکه‌ای از جنس نقره، ضرب جعفرآباد، متعلق به شاه عالم دوم (۱۱۷۵-۱۲۲۱ هـ.ق)، از پادشاهان سلسله بابر یا گورکانیان هند از ایالت گجرات هندوستان می‌باشد که در آن بازه تاریخی تحت تسلط ایران نبوده است و در نتیجه، کمکی به روند تحقیق نمی‌کند.
۳. تصویر سکه‌های ردیف ۲،۱ و ۳،۱ که تاریخ ضرب آنها به ترتیب، سال‌های ۹۷۶ و ۹۶۶ هـ.ق است، نظریه مرحوم عقیلی و نظرات مشابه با آن را با شک و تردید جدی روبه‌رو می‌سازد؛ زیرا مبنای نتیجه‌گیری آنها تاریخ سفر شاه طهماسب صفوی در سال ۹۷۹ هـ.ق به ورامین است، در صورتی که اولین سکه ضرب شده در این ضرابخانه مربوط به سال ۹۶۶ هـ.ق است (تصویر ردیف ۵،۱) که این به معنای ضرب سکه در این ضرابخانه ۱۳ سال قبل از تاریخ سفر مورد استناد است.
۴. در تصاویر جدول ۱، سکه‌هایی از دو پادشاه صفوی، طهماسب اول (ردیف‌های ۱،۱ و ۴،۱) و محمد خدابنده (ردیف‌های ۵،۱) با ذکر نام پادشاه دیده می‌شود. از طرفی، اشاره به لقب دارالسلطنه جعفرآباد در محل کتابت کتابی از حیدر بن علاءالدین علی بن حسن حسینی سبزواری بیزوی به تاریخ سال‌های ۹۷۷ هـ.ق (صدراپی خوبی، ص ۲۱) و ۹۸۳ هـ.ق (دراپتی، ج ۴۵، ص ۲۷۵) و نیز ضرب سکه‌های طلا^۲ (ردیف‌های ۱،۱ تا ۲،۱) در این ضرابخانه، نشان‌دهنده اهمیت خاص این شهر در دوره شاه طهماسب صفوی است، بنابراین، به احتمال بسیار بایستی در منابع تاریخی-ادبی دوره شاه طهماسب اول، به دنبال مطالب و اشاراتی در این خصوص باشیم. بررسی اجمالی تاریخی نشان می‌دهد که از مهم‌ترین رویدادهای این سال‌ها، شورش‌ها، جنگ‌ها و انتقال پایتخت به شهر قزوین است. گزینش پایتختی امن همچنین بازتابی بود از هدف شاه طهماسب در گسترش مذهب شیعه؛ چرا که قزوین در آن زمان شهری کلاً سنی‌مذهب محسوب می‌شد.^۳ بخش عمده قسمت الحاق شده به قزوین، بناها و باغ‌های اقامتگاه شاه و درباریان بود؛ این باغستان به جعفرآباد موسوم گشت (عالمی، باغ شهرشاه طهماسب در واژگان شاعر و نقاش وی).

پس باید به دنبال اثبات فرضیه مجاورت شهر جعفرآباد با شهر قزوین، ویژگی‌های این شهر و ضرورت تأسیس آن بود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که یکی از ویژگی‌های بسیار خاص زندگی شهری در عصر تیموریان (اواخر سده هشتم تا اوایل سده دهم هجری)، احداث انبوه اقامتگاه‌ها و باغ‌های برون‌شهری بوده است (کالمار، ص ۱۰۵). بر اساس گزارش‌های تاریخی، رسم اقامت در باغ/چهارباغ‌های خارج از شهر در اواخر سده نهم هجری، مقارن حکومت سلطان حسین بایقرا، آخرین پادشاه تیموری، در هرات بسیار رایج بوده و حدود پنجاه اقامتگاه متعلق به خانواده سلطنتی و اشراف در اطراف هرات وجود داشته است، هرچند بیشتر آنها اماکنی برای تفریح و استراحت به شمار می‌رفتند، بعضی از آنها به عنوان مقر حکومت، حایز نقش مهمی در دستگاه قدرت حاکم بوده‌اند. در واقع، شاهان و شاهزادگان تیموری جز در زمان جنگ و ناامنی، در شهر زندگی نمی‌کردند و باغ اقامتگاه دائم ایشان بود نه اقامتگاه فصلی. بنابراین باغ حایز کلیه نقش‌های یک اقامتگاه شاهی اعم از رسمی، اداری، نظامی و نیز خصوصی بوده است.^۴ (کالمار، ص ۱۰۶).

در سال ۹۵۱ هـ.ق، شاه طهماسب صفوی طرح انتقال پایتخت به قزوین^۵، ایجاد و تمرکز کاخ‌های شاهی و منازل امیران و اعیان دولت و باغ‌های منظم به آنها را ریخت. (صفوی، ص ۲۰۲؛ اشرافی، نقاشی‌های کاخ چهل‌ستون قزوین و کاخ‌های دیگر صفوی از خلال منظومه عبدی بیک شیرازی، ص ۲). شاه، اراضی موسوم به زنگی‌آباد را از میرزا شرف جهان که از بزرگان و معتمدان قزوین بود خریداری کرد و سپس معماران برگزیده کشور را فراخوانده، و فرمان داد تا باغی به شکل مربع بسازند. این باغ را سرانجام شاه طهماسب سعادت‌آباد نامید (همانجا). هرچند ساخت شهر شاهی از سال بیست و یکم سلطنت شاه طهماسب اول (۹۵۱ هـ.ق) آغاز شده و با حضور وی در سال ۹۶۲ هـ.ق، قزوین پایتخت رسمی صفوی می‌شود، ولی ساخت شهر شاهی در سال ۹۶۵ هـ.ق به اتمام می‌رسد و پس از آن، شاه از دولتخانه کهنه به عمارت دولتخانه جدید نقل مکان می‌کند (دیزانی، ۱۳۹۲). بعد از اتمام ساخت باغ سعادت‌آباد و منازل درون و بیرون، خیابان و عمارات دولتخانه، چون شاه و امرا و وزرا و قورچیان و مقربان و سایر باریافتگان درگاه منازل بی‌نظیر و عمارات دلپذیر در جانب شمال قزوین احداث نموده بودند، نواب کامیاب^۶ لقب آن خطه پاکیزه را باب جنت^۷ نهاد و مسمی به جعفرآباد گردانید (عادلر و فراهانی منفرد، ص ۶۴).

عبدی بیگ^۸ از شاعران هم‌عصر شاه طهماسب اول صفوی بیان می‌کند که در شرق قصر شاه، چهارده باغ به نام‌های امرای دربار بود که انعکاسی از شمار چهارده معصوم

عالم ملکوت است، در حالی که در غرب آن نه باغ، که انعکاسی از نه سیاره‌اند ساخته شده بود. در ادامه، وی اشاره می‌کند که چگونه برای بعضی، خیابان باغی است عمومی که از آن لذت می‌برند؛ برای دیگران منشأ سربلندی؛ برای درباریان که باغ‌هایشان را در کنارش ساخته بودند وسیله‌ای است که مقام و درجه نزدیکی‌شان به شاه را نشان می‌دهد؛ و برای صوفی که آرزوی وصال به معبود را دارد وسیله‌ای است برای عروج به سوی خالق (عالمی، باغ شهرشاه طهماسب در واژگان شاعر و نقاش وی). وی در مثنوی دوحه‌الازهار، به وصف دارالسلطنه جعفرآباد، خیابان^۹، باغ سعادت‌آباد و سایر جزئیات آن می‌پردازد (اشراقی، «نقاشی‌های کاخ چهل‌ستون قزوین و کاخ‌های دیگر صفوی از خلال منظومه عبدی بیک شیرازی»، ص ۲). شهر قزوین و شهر جدید جعفرآباد از چنان زیبایی برخوردار بوده است که این شاعر در مثنوی «زینت‌الاوراق» در زیر عنوان ترجیح دارالسلطنه جعفرآباد بر سایر بلاد، قزوین را نیکوتر از شهرهایی چون شام، تبریز، اصفهان، قم، کاشان، یزد، شیراز و هرات برمی‌شمارد. (طالبی، ص ۱۳۰) و به توصیف درگاه دولتخانه و دکان‌هایی که در شهر جدید در محاذات درگاه خانه شاهی بود - که در آنها «زر، سیم، لعل، یاقوت، فیروزه، زمرد، عقیق، الماس و قماش چین و فرنگ، زربفت، تافته، زرکش، مخمل، صوف و قند، نقل و میوه‌های مختلف» - می‌پردازد (عالمی، باغ شهرشاه طهماسب در واژگان شاعر و نقاش وی). پیش از آن مرکزیت شهر قزوین، مسجد جامع^{۱۰} بود و با ساختن جعفرآباد، مرکزیت آن به جانب شمال شهر یعنی در شبکه بازار و بالاتر از آن، میدان مرکزی یا میدان شاه انتقال یافت (طالبی، ص ۱۲۹). عبدی بیگ در آغار و صافی دارالسلطنه جعفرآباد، آن را به شرح ذیل توصیف می‌کند (صفری، ص ۲۰۵؛ اشراقی، توصیف دولتخانه و کاخ‌ها و باغ‌های صفوی، ص ۶۴):

شهنشه شهری اندر جنب قزوین	فکنده طرح با صد زیب و تزیین
بنام آن شهر عالی جعفرآباد	که شاه جعفری افکنده بنیاد ^{۱۱}
بدین نام نکو معمور گشته	بدارالسلطنه مشهور گشته

همچنین مرحوم قاضی محمد رازی از مقربان شاه طهماسب، شعری در خصوص این شهر و در جواب قطعه خواجه کمال‌الدین اسمعیل اصفهانی سروده است (احمد بن شرف‌الدین‌الحسین‌الحسینی‌القمی، ج ۲، ص ۹۸۰).

با توجه به اینکه محل شهر جعفرآباد در مجاورت شهر قزوین بوده است، مهم‌ترین سؤالی که مطرح می‌شود، این است که وجود دو ضرابخانه نزدیک به هم چه ضرورتی داشته است؟ ظاهراً این امر ناشی از تحولات اقتصادی، سیاسی و... شهر قزوین و تأسیس شهر

جدید شاهی جعفرآباد بوده است، در دوره‌های متاخر نیز نمونه‌هایی از ضرابخانه‌های نزدیک به هم در یک ناحیه جغرافیایی وجود داشته است که می‌توان به استقرار سه ضرابخانه (بوسعیدیه، شهرستان رشیدی و قیصریه) در شهرستان ربع رشیدی در دوره سلطنت سلطان ابوسعید ایلخانی به دلیل اهمیت ویژه و فوق‌العاده آن شهر اشاره کرد (تصویر ۲).

تصویر ۲- ضرابخانه‌های نزدیک به هم در یک ناحیه جغرافیایی (ضرابخانه تبریز، بوسعیدیه، شهرستان رشیدی و قیصریه) در دوره ایلخانان (تراپی طباطبایی، ص ۴۲)

۳. نتیجه

بعد از حمله مغول، یکی از روندهای تحولات شهرسازی و فضاهای شهری، ایجاد شهرهای جدید در کنار شهر قدیم بود (فروتن، ص ۹۷) و باغ‌شهر جعفرآباد همانند باغ‌شهر هرات که طهماسب میرزا در سال ۹۲۲ هـ.ق آن را برای اقامت برگزید، در بخش شمالی شهر قرار داشته است (اشراقی، «شهر تاریخی قزوین»، ص ۴). باغ‌شهرهای شاهی مبین آن است که چگونه شاه از باغ برای توسعه شهری موجود و یا ایجاد شهری جدید به‌منظور آبادانی زمین استفاده می‌کرد (عالمی، صحنه‌ای برای نمایش مراسم سلطنتی و حقانیت سیاسی، ص ۵۳). در دوره سلطنت شاه طهماسب اول صفوی، ساخت این شهر در مجاورت شهر قزوین از سال ۹۵۱ هـ.ق آغاز شده و تا سال ۹۶۵ هـ.ق ادامه داشته است (دیزانی، ص ۶۳). وجه‌تسمیه شهر جعفرآباد در شمال شهر قزوین، به سبب نام امام جعفر صادق^(ع) بوده (اشراقی، «شهر تاریخی قزوین»، ص ۴) و انتخاب نام جعفرآباد و توصیفات ذکر شده در مورد آن، تداعی‌کننده دین اسلام و به ویژه مذهب شیعه، تعصبات و اعتقاد مذهبی شاه طهماسب است. قدیمی‌ترین سکه یافت‌شده مربوط به سال ۹۶۶ هـ.ق یعنی یک سال پس از ساخت آن می‌باشد. ضرابخانه این شهر تا دوره شاه عباس اول فعال بوده و در آن سکه‌هایی از جنس طلا، نقره و مس به ضرب رسیده است.

در دوره صفوی به خصوص پس از جنگ چالدران، چون شهر تبریز (پایتخت) به مرزهای عثمانی نزدیک بود، قزوین مورد توجه قرار گرفت و به علت موقعیت مهمی که بر سر راه‌های ارتباطی داشت، رفته‌رفته به صورت پایتخت دوم صفویه درآمد (همان).

انتخاب قزوین به عنوان پایتخت، توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و همچنین توسعه فضاهای شهری، کاروانسراها، بناها و کاخ‌های آن را به دنبال داشت و سبب شد این شهر به یکی از مهم‌ترین شهرهای کشور تبدیل شود، به نحوی که رفته‌رفته جای تبریز را گرفت.

اما به دلیل تحولات بعدی، یعنی انتخاب اصفهان به عنوان پایتخت در دوره شاه عباس، از شهر جدید جعفرآباد که در طرح توسعه قزوین ایجاد شده بود، اثری به صورت مستقل به جا نماند و بعدها با شهر قزوین ادغام شد (همان). با تغییر پایتخت از شهر قزوین به شهر اصفهان در سال ۱۰۰۶ هـ.ق (عادلر و فراهانی منفرد ص ۵۲؛ آل‌هاشمی، ص ۶۶) و خروج شاه عباس صفوی و سایر مقامات دولتی و حکومتی، به یکباره موقعیت سیاسی و اجتماعی قزوین، تنزل پیدا کرد و بعدها نیز بر اثر وقوع زلزله‌های شدید و شیوع بیماری‌های واگیردار، از جمعیت و رونق آن کاسته شد.^{۱۲} (عادلر و فراهانی منفرد، ص ۵۲)، هرچند شهر قزوین همواره مورد توجه صفویان بوده و از آن به عنوان محل اقامت موقت شاهان استفاده می‌شده است (آل‌هاشمی، ص ۶۶)، دیگر نامی از شهر جعفرآباد و ضرابخانه آن دیده نمی‌شود.

پی‌نوشت

۱. نام دهی در نزدیکی شیراز که در شعر حافظ به شرح ذیل، به آن اشاره شده است (دزفولیان، اعلام جغرافیایی در متون ادب فارسی تا پایان قرن هشتم، ۱۳۸۷، ص ۴۳۳):

خداوندا نگه دار از زوالش	خوشا شیراز و وضع بی‌مثالش
که عمر خضر می‌بخشد زلالش	ز رکن‌آباد ما صد لوحش الله
عبیرآمیز می‌آید شمالش	میان جعفرآباد و مصلا
۲. ضرب تعداد زیادی سکه طلا در سال ۹۶۵ هـ.ق در این ضرابخانه در نسخه مشهور به نسخه برلن کتاب خلاصه‌التواریخ گزارش شده است (احمدبن حسین منشی قمی، ج ۲، ص ۹۸۰) که این سال مقارن با انتقال دولتخانه از شهر قزوین به شهر جعفرآباد در دوره سلطنت شاه طهماسب است.
۳. ساکنان قزوین، در قرن هشتم هجری، بیشتر سنی شافعی‌مذهب بوده‌اند (بیات، کلیات جغرافیایی طبیعی و تاریخی ایران، ۱۳۷۳، ص ۴۰۵). همچنین در منظومه روضه‌الصفات عبدی بیگ آمده است: «سنی از آن شهر قدم در کشید / شیعه اثنی‌اشعری شد پدید» (اشراقی، توصیف دولتخانه و کاخ‌ها و باغ‌های صفوی در منظومه‌های عبدی بیگ نویدی شاعر دوران شاه طهماسب اول، ص ۴۴)
۴. این موضوع می‌تواند توجیهی باشد بر نقل‌قول سفیر ونیز که در ۲۰ ربیع‌الاول ۹۷۵ هجری قمری به قزوین وارد شده و می‌گوید شاه طهماسب، یازده سال است که از کاخ خود بیرون نیامده است (نویسی و غفاری‌فرد، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوران صفویه،

۱۳۸۸، ص ۱۴۳)، زیرا امتداد بازار و محل اقامت بزرگان در این باغ شهر بود و شاید از نظر ابعاد، مشابه باغ شهرهای هرات بوده است. همچنین باغ مراد (جهان آرا) سلطان حسین بایقرا در هرات، که در تمام طول سلطنت وی محل اقامتگاه سلطنتی و مرکز حکومت بوده، دارای ابعاد چشمگیری بوده و به احتمال بسیار، مساحت آن حدود هفتاد هکتار بوده است (کالمار، صص ۱۰۶-۱۰۷).

۵. از قزوین به نام باب‌الجنه یاد شده است. امام رافعی ابوالقاسم عبدالکریم بن فضل بن حسن بن حسین بن رافع قزوینی (متوفی به سال ۶۲۳ هـ.ق)، در کتاب *التدوین فی اخبار قزوین* در فضایل قزوین به حدیث «قزوین باب من ابواب‌الجنه»، از پیغمبر اکرم^(ص) اشاره کرده است (گلریز، مینو در باب‌الجنه قزوین، ۱۳۶۸، ص ۳۱).

۶. منظور، شاه طهماسب اول صفوی است.

۷. باغ جنت، از کاخ‌های بزرگ سلطنتی قزوین بوده که به احتمال قوی اداره شهرداری فعلی [سال ۱۳۳۶ هـ.ش] در آن قرار گرفته است (گلریز، مینو در باب‌الجنه قزوین، ۱۳۶۸، ص ۶۴۵). ضمناً «سلطان یعقوب به سال ۸۸۸ هـ.ق، طرح کاخی را در تبریز در همان باغ صاحب‌آباد انداخت که در تشبیه به روضه‌های هشتگانه جنت، به نام هشت بهشت نامیده شد. (ذکاء، ۱۳۶۴، ص ۱۸۸) (حنایچی و نژاد ابراهیمی سردرود، بازخوانی میدان صاحب‌آباد از روی تصاویر شاردن و مطراچی بر اساس متون تاریخی (از شکل‌گیری تا دوره صفویه)، ۱۳۸۵، ص ۳۸).

۸. زین‌العابدین علی، مشهور به عبدی بیگ شیرازی و متخلص به نویدی از شاعران، حکیمان، ادیبان و دبیران دولت صفوی است. شرح حال وی به تفصیل در مقدمه بیشتر آثار منظوم او که در شوری سابق به چاپ رسیده و نیز در مقدمه تکمله الاخبارش که به کوشش عبدالحسین نوایی در سال ۱۳۶۹ چاپ شده، آمده است. وی از دهه چهارم قرن دهم هجری، در دفترخانه همایون مشغول به خدمت در دستگاه اداری شاه طهماسب بوده و به همین دلیل ارتباط نزدیکی با شاه داشته است. وی خود در کتابش آورده است که تا سال ۹۷۳ به کار اشتغال داشته و پس از عزل از استیفای مال خاصه، به شهر اردبیل آمده است. او در سال ۹۸۸ درگذشته است (جعفریان، دیدگاه‌های سیاسی عبدی بیگ شیرازی درباره شاه طهماسب صفوی، ۱۳۷۹). خمسه جنات عدن او شامل: مثنوی‌های روضه‌الصفات، دوحه‌الازهار، جنت‌الاثمار، زینت‌الاوراق و صحیفه‌الاحلاص و در باب قزوین و باغ‌های شاهی است. (عالمی، باغ شهرشاه طهماسب در واژگان شاعر و نقاش وی، ص ۱؛ صفری، ص ۲۰۲)

۹. [محل] خیابان، امروزه با نام خیابان شهدا، در دوره پهلوی با نام خیابان سپه، در دوره قاجار به نام خیابان دولتی و در دوره صفویه با نام خیابان جعفرآباد معروف بوده است (دیزانی، ص ۶۳). خیابان فضای باغ ماندنی است، به صورت «کل» که شهر جدید جعفرآباد به درگاه باغ شاهی می‌رسد [در فرهنگ دهخدا در تعریف واژه خیابان آمده است: «رسته‌ای که در باغ می‌سازند برای عبور و مرور و کناره‌های آن را گلکاری می‌کنند»]. عبدی بیگ می‌گوید: از آنجا که شاه در رواج مذهب شیعه سعی داشت، تأکید می‌کند که این «راه راست» یعنی صراط مستقیم می‌باشد (عالمی، باغ شهرشاه طهماسب در واژگان شاعر و نقاش وی، ص ۱): «شاه از آن کوچه چون کهکشان / داده ره راست به مردم نشان».

۱۰. مسجد جامع در محله دباغان و در کنار حاشیه غربی خیابان سپه کنونی [سال ۱۳۳۶ هـ.ش]

واقع شده است (گلریز، مینو در باب‌الجنه قزوین، ۱۳۶۸، ص ۵۲۳).

۱۱. عبدی بیگ دربارهٔ رواج تشیع و مذهب اهل بیت توسط شاه طهماسب می‌نویسد: رواج دین محمدی و رونق مذهب اثنی‌اعشری در زمان سلطنت آن اعلی‌حضرت به مرتبه‌ای رسید که زمان مستعد آن شد که صاحب‌الامر لوی ظهور برافرازد و در جایی دیگر می‌گوید: «ازو مذهب جعفری را ظهور / که در گوهر از موسیش [مؤسسش] هست نور». در جای دیگری، باز در این زمینه می‌گوید: «ازو تازه شد مذهب جعفری / به او روشن آیین پیغمبری» (جعفریان، دیدگاه‌های سیاسی عبدی بیگ شیرازی دربارهٔ شاه طهماسب صفوی).

۱۲. شاه اسماعیل دوم، نخستین فردی است که اقدام به ویرانی در شهر جعفرآباد نموده است (اشراقی، شهر تاریخی قزوین، ص ۶؛ عادل‌فر و فراهانی منفرد، ۱۳۹۰).

منابع

- آل‌هاشمی، آیدا، «خیابان قزوین: حضور باغ در شهر بازخوانی خیابان قزوین با تکیه بر اشعار عبدی بیگ و سایر مکتوبات موجود»، هنر و مردم، ۲۲، صص ۷۴-۶۵، ۱۳۹۱.
- ابوالعباس احمدبن ابی‌الخیر زرکوب شیرازی، *شیرازنامه*، به کوشش: محمد جواد جدی و احسان‌الله شکراللهی، تهران، فرهنگستان هنر، ۱۳۸۹.
- احمدی، عباس‌علی و جاوری، محسن، «مدرسهٔ جعفرآباد بنایی ناشناخته از دورهٔ صفوی». *مطالعات معماری ایران*، ۵، صص ۱۳۱-۱۵۰، ۱۳۹۳.
- اشراقی، احسان، «توصیف دولتخانه و کاخ‌ها و باغ‌های صفوی در منظومه‌های عبدی بیگ نویدی شاعر دوران شاه تهماسب اول»، فرهنگ، ۶۸، صص ۵۸-۴۱، ۱۳۸۷.
- اشراقی، احسان، «شهر تاریخی قزوین»، پژوهش‌های علوم تاریخی، ۴، صص ۱-۱۶، ۱۳۹۰.
- اشراقی، احسان، «نقاشی‌های کاخ چهل‌ستون قزوین و کاخ‌های دیگر صفوی از خلال منظومه عبدی بیگ شیرازی»، هنر و مردم، ۱۸۲، صص ۲-۹، ۱۳۵۶.
- باستانی‌راد، حسین و مردوخی، دلارا، «گونه‌شناسی جای‌نام‌ها در جغرافیای تاریخی ایران»، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، ۱۲، صص ۲۱-۵۰، ۱۳۹۲.
- پاپلی یزدی، محمد حسین، فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور، چاپ دوم، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۸.
- ترابی طباطبایی، سیدجمال، تاریخ تبریز به روایت سکه و ضمایم، تبریز، مولف، ۱۳۸۴.
- خواجگی اصفهانی، محمد معصوم، خلاصه‌السیر: تاریخ روزگار شاه صفی صفوی، زیر نظر ایرج افشار، تهران، کتابخانه بنیاد دایرة‌المعارف اسلامی، ۱۳۶۸.
- خوب‌نظر، حسن، *جانشینان کریم خان زند*، شیراز، انتشارات دانشگاه پهلوی، ۱۳۵۴.
- درایتی، مصطفی، *فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)*، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴.
- دیزانی، احسان، «بازآفرینی شهرشاهی صفوی قزوین از متون و اسناد تاریخی»، هویت شهر، ۱۴، صص ۶۱-۷۰، ۱۳۹۲.

- سرفراز، علی اکبر و آورزمانی، فریدون، *سکه‌های ایران: از آغاز تا دوران زندیه*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۷۹.
- صدرايي خويي، علي، ۱۳۸۴، فهرستگان نسخه‌های خطی (حدیث و علوم حدیث شیعه)، ج ۶، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۳/۸/۱۰، قابل دسترس در: <http://lib.eshia.ir/27351/6/21>
- صفری، امرالله، «باغ و باغ آرائی در ایران»، هنر، ۱۱، صص ۱۹۸-۲۵۵، ۱۳۶۷.
- طالبی، تهماسب، ۱۳۸۶، «بررسی علل انتخاب قزوین به عنوان پایتخت در عصر صفویه»، فقه و تاریخ تمدن، ۱۴، صص ۱۱۹-۱۴۲.
- عادلفر، باقرعلی و فراهانی منفرد، رقیه، «کالبدشناسی شهری قزوین در دوران صفوی». تحقیقات تاریخ اجتماعی، ۲، صص ۵۱-۷۰، ۱۳۹۰.
- عالمی، مهوش، «باغ‌های شاهی صفوی (صحنه‌ای برای نمایش مراسم سلطنتی و حقانیت سیاسی)»، گلستان هنر، ۱۲، صص ۶۸-۴۷، ۱۳۸۷.
- _____، پایگاه اینترنتی معمارنت، «باغ شهرشاه طهماسب در واژگان شاعر و نقاش وی»، ترجمه: مهکامه لوفی، ۱۳۹۲، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۳/۰۸/۰۹
- <http://www.memarnet.com/node/923>
- عقیلی، عبدالله، *دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی*، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۷۷.
- علاءالدینی، بهرام، *سکه‌های مسی ایران: فلوس دوره‌های صفوی تا قاجار*، تهران، یساولی، ۱۳۹۲.
- فرحبخش، هوشنگ، *راهنمای سکه‌های ضربی (چکشی) ایران از سال ۹۰۰ تا ۱۲۹۶ هجری قمری (۱۵۰۰ تا ۱۸۷۹ میلادی)*، برلین، ۱۳۵۳.
- فروتن، منوچهر، «تحلیلی از فضاهاى شهری از تبریز ایلخانی تا اصفهان صفوی (بررسی زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی)»، هویت شهر، ۴، صص ۹۵-۱۰۶، ۱۳۸۸.
- کالمار، ژان [ناظر]، *مطالعات صفوی-گزیده مقالات همایش پاریس*، ترجمه: سید داوود طبایی، تهران، فرهنگستان هنر، ۱۳۸۵.
- موزه سکه بانک سپه، تهران، *سکه‌های شاه طهماسب صفوی*، ثبتی به شماره ردیف‌های ۱۲۹۲۹ و ۱۲۹۰۳.
- میرنیا، سید علی، *وقایع خاور در ایران*، تهران، پارسا، ۱۳۶۷.
- پایگاه اینترنتی موزه بریتانیا، مجموعه آنلاین اسکه، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۳/۶/۱۰
- http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3151764&partId=1&place=33252&plaA=33252-2-16&page=1
- پایگاه اینترنتی گروه سکه‌شناسان کلاسیک، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۳/۶/۱۰
- <http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=163316>
- پایگاه اینترنتی سکه‌های پاسارگاد، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۳/۶/۱۰
- <http://www.parscoins.com/itemdetail.asp?sz=lg&type=S&item=9830>
- پایگاه اینترنتی fasmircoin، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۳/۶/۱۰

<http://rasmircoins.ucoz.ru/forum/28-1551-2>

-- پایگاه اینترنتی میراث سکه‌های هند، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۳/۶/۱۰.

<http://www.anwarcoinollection.com/2011/12/03/the-marathas-maratha-mints/>

Codrington, M.DTA, manual of musulman numismatics, London: Royal Asiatic Society. 1904.

Archive of SID